

CONȘTIINȚA ETICĂ ȘI CIVICĂ A LUI CONSTANTIN ȚOIU

The ethical and civic conscience of Constantin Țoiu

In the landscape of Romanian post-war prose, Constantin Țoiu's work represents a space where the talented writer, the formidable essayist, the appreciated publicist and the valuable memoirist all meet. Even though he biologically belongs to the war generation, Constantin Țoiu does not begin his work with those of his age, because the need to write manifested itself later, being caused by the installation of the communist regime and accumulation of remarkable experiences. Witnessing the abuses of the dictatorship, Constantin Țoiu feels the need to be honest, to tell the truth, investing his work with an ethical function. The novels, the articles, the essays and the written memoirs reveal the fate of a writer who paid attention to the history lesson taught to him by contemporaneity and a vigilant intellectual, aware of the importance of receiving and transmitting the truth.

Key-words: Dictatorship, writer, opera, truth, freedom

Constantin Țoiu, unul dintre scriitorii importanți ai literaturii din perioada postbelică, a intrat în mediul literar mai întâi ca redactor și colaborator al celor mai importante edituri și reviste bucureștene și apoi ca scriitor. Deși apropiat de vârstă cu Marin Preda, cu Eugen Barbu, cu Petru Dumitriu, Constantin Țoiu debutează târziu, fiind plasat literar în generația șaizecistă.

Scriitorul, născut pe 19 iulie 1923 în Urziceni (Ialomița) și format în spiritul valorilor școlii interbelice, își începe activitatea odată cu instaurarea regimului comunist și constată repede intențiile despotice ale puterii. Totuși, din cauza sărăciei (așa cum a declarat) sau din pricina optimismului tinereții, Țoiu intră în partid în 1945, dar realizează că împrejurările devin insuportabile și că totul are o limită. În plus, cele dintâi opere publicate (*O noapte la arie*, *Moartea în pădure*, 1965, *Duminica mușilor*, 1967) dovedesc o solidaritate literară a scriitorului, chiar dacă în 1949 își provocase excluderea din partid și se declarase „pentru literatura mare, nu pentru proletcultism”². Observăm că aceste opere nu sunt nicidecum dovezi ale îndepărtării de temele impuse de regim, ci reprezintă, mai degrabă, o adaptare la „lumea nouă”, dar ele nu au atras prea mult atenția, deoarece clișeele prozei anilor '50 își pierduseră autoritatea, odată cu încheierea regimului dejist.

Cu toate acestea, proza de început a anunțat calitățile scriitorului, iar criticii literari ai momentului l-au intuit pe romancierul de mai târziu.

Excelentul povestitor, autorul reflexiv și temperamentul de poet se dezvăluie începând din 1976, când Costantin Țoiu publică *Galeria cu vișă sălbatică*, roman care-i consacră scrisul. Celelalte romane publicate în perioada comunistă, *Însoțitorul* (1981), *Obligado* (1984), *Căderea în lume* (1987), dar și cele publicate după 1989, *Barbarius*

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

² Adriana Bittel, „Geografii literare – Constantin Țoiu”, în *Formula As*, nr.705 / februarie 2006.

(1999) și *Istorisirile Signorei Sisi* (2006), îl plasează pe scriitor în categoria prozatorilor corectivi care reușesc să mențină sus ștacheta prozei contemporane.

Patru dintre cele șase romane ale lui Constantin Țoiu au fost scrise și publicate într-un context traumatic, marcat de intervenția brutală a politicului și de controlul sever al Cenzurii. Vom vedea, în cele ce urmează, în ce măsură Țoiu dezvăluie adevărul despre regimul dictatorial, deși nu acesta este scopul literaturii, dar Constantin Țoiu, ca și alți scriitori cu simț civic, a simțit nevoia să investească opera și cu o funcția etică, îndrăznind să divulge abuzurile partidului. Știm că prima datorie a scriitorilor este să apere literatura de vicisitudinile istoriei și ale politicului, însă judecarea acestora dintr-un unghi exclusiv estetic este aproape imposibilă, în condițiile unei presiuni foarte puternice din partea puterii. De multe ori s-a afirmat că, în comunism, esteticul a însemnat și înfruntarea ideologiei.

Cartea cu care Constantin Țoiu intră definitiv pe scena literaturii este romanul *Galeria cu viță sălbatică* (1976), care-i va aduce scriitorului Premiul Uniunii Scriitorilor (1977), dar și Premiul Academiei Române (1978). Romanul, publicat în plină maturitate, la 53 de ani, a fost foarte bine primit de critica literară și a avut un succes deosebit în rândul cititorilor, fiind o meditație cutremurătoare despre condiția tânărului intelectual naiv, de stânga (din anii '50), care este strivit de societatea în care crezuse. Un alt roman intens discutat și cu mare priză la public a fost *Căderea în lume*, întrucât a adus în prim-plan confruntarea ideologiilor din perioada interbelică. Deși există destule avertismente autorizate de a nu cădea în capcana aprecierii constrângătoare și simplificatoare a operelor amintite, nu putem totuși ignora miza politică a acestora. Oricum, dacă parcurgem fișele critice, observăm că nu puțini sunt comentatorii care le-au contextualizat și le-au clasificat drept romane politice.

În continuare, vom prezenta în ce măsură, mai ales prin aceste două romane, Constantin Țoiu a spus adevărul despre regimul comunist, într-o perioadă în care oamenii așteptau de la scriitori să dezvăluie abuzurile regimului. Scriitorul valorifică o multitudine de teme și de motive, acestea fiind posibilități/variante de surprindere a epocilor care l-au transformat pe om într-o adevărată victimă.

Etichetat inițial ca roman despre „deceniul obsedant”, considerat chiar debitor Cenzurii, deoarece scriitorii erau încurajați să critice regimul Dej, *Galeria cu viță sălbatică* conține destule elemente pentru a fi și un „document de epocă”, întrucât s-a născut ca o mărturie a vremurilor trăite, așa cum declară autorul însuși: „Galeria mea s-a născut observând epoca. A trăi în contemporaneitate înseamnă a lua act de existența celorlalți, care se împletește cu a ta”³, dar și ca o formă de eliberare a ceea ce se acumula în timp.

Protagonistul romanului *Galeria cu viță sălbatică* este Chiril Merișor, iar sub chipul său îl recunoaștem pe tânărul C. Țoiu. Un tânăr angajat la editura de stat, singura în perioada respectivă, este exclus din partid, deoarece luase apărarea uneia dintre colegele sale. Situația i se complică după ce-și uitase un caiet cu însemnări intime zilnice într-o cabină de probă a unui magazin de confecții, fapt care declanșează ancheta Securității. Neliniștea și sentimentul de teroare distrugător cuprind treptat sufletul personajului, mai ales că și prietenii cărora le spusese despre jurnalul său pierdut (Brummer și Cavadia) îl pun în garda asupra pericolului care-l pânzește: „S-

³ Marius Pop, „Interviu Constantin Țoiu” în *Romanul românesc în interviuri, O istorie autobiografică*, antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic, vol IV, partea I, București, Minerva, 1991, p. 364.

ar putea să fi făcut chiar o mare prostie. Nu vreau să te sperii, dar chestiunea trebuie privită drept în față. Depinde ce păreri ai avut tu acolo... Ai criticat regimul? Te referi la persoane sus-puse?”⁴ Caietul lui Chiril, plin de observații morale și psihologice, ajuns în mâinile Securității, era considerat o probă a unei imaginare activități subversive și, de aceea, devine probă incriminatorie care-l transformă pe autor în acuzat și apoi în anihilat. În timpul anchetei, lui Chiril i se inoculează că este vinovat de cele scrise și este supus unui proces în care singura vina este curajul său de a vorbi liber și deschis. Scena excluderii din partid și scena anchetei evidențiază clar metodele perfide ale regimului represiv de a pune presiune pe oameni, de a-i menține în zona spaimei și a vinei generalizate. Cuprins de frică și de neliniște, Chiril dezvoltă o psihologie kafkiană și de aceea romanul a fost considerat „în parte o monografie a fricii ascunse, izvorâtă parcă dintr-un simțământ de culpă fără motiv”⁵. Chiril este reprezentantul intelectualilor lucizi, iubitori de dreptate, asemenea eroilor camilpetrescieni, care nu pot tolera ideea unui control exagerat al oamenilor, nu putea asista la fasificarea existenței, nu poate să împărtășească o ideologie care atentează grav la demnitatea umană și se sinucide, dar nu înainte de a scrie pe pachetul de țigări mesajul de neabdicare morală, *indestructibil*. Pe câți dintre intelectualii români asediați de regimul crâncen nu-i recunoaștem în acest personaj? Poate că jurnalul lui Chiril este chiar o aluzie la *Caietul albastru* al lui Nicolae Balotă, lăsat intenționat în tren în noaptea arestării, 2 spre 3 ianuarie 1956, deoarece conținea destule diatribe la adresa comunismului.

Celălalt roman, judecat tot prin grila intens politizată, oferă, de asemenea, ocazia cititorului să descopere, în spațiul literaturii, adevăruri și acuzații la adresa regimului represiv care nu ar fi avut nicio șansă să fie publicate în altă parte. Prin Babis Vătășescu (întâiul) și prin Leon Negotei, scriitorul pune față în față două ideologii utopice din perioada interbelică, legionarismul și comunismul. Și, chiar dacă scriitorului i s-au reproșat înclinații către ambele direcții, nu cred că miza romanului a fost să contureze mesaje de dreapta sau de stânga, ci scriitorul a vrut să interpreteze și să modeleze timpul istoric.

Având conștiința extincției familiei sale, Babis Vătășescu (al doilea) reface, din confesiunile disparate ale tatălui său, din povești orale și scrise ale martorilor ideologici (Leon Negotei), erotici (Mita Ghiurișan) și etnici (Sara) destinul unchiului său (Babis Întâiul), un legionar idealist, executat, în 1940, alături de alți camarazi, în pădurea Pantelimon. Pentru a păstra echilibrul cărții și pentru a înțelege mai bine povestea „copilului drag” al Mișcării Legionare, Țoiu construiește personajul contrapunctic, ideologul de stânga. Leon Negotei, infirm cu veleități de geniu neînțeles, un ins care trăiește într-o izolare orgolioasă, a fost coleg de facultate cu protagonistul și unul dintre acuzatorii celor executați. Observăm că, deși aflați în tabere adverse, aceștia sunt animați de idei la fel de nobile, tânărul legionar visează la o schimbare la față a României, iar comunistul este convins că lupta de clasă este motorul istoriei. Pentru că se abordează subiectul delicat al legionarismului românesc, Țoiu definește o extremă prin alta. Tensiunii ideologice i se suprapune opoziția dintre caracterul exemplar al lui Babis Vătășescu și cel reprobabil al lui Negotei. În mod neașteptat, comunistul este personajul negativ. Mulți interpreți, seduși de

⁴ Constantin Țoiu, *Galeria cu vișă sălbatică*, București, Art, 2011, p. 350.

⁵ Dumitru Micu, *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, Saeculum, I O, 2000, p. 192.

reducționismul ideologic, au considerat romanul „manual de istorie” antisemit, prolegionar sau procomunist (majoritatea interpretărilor s-au făcut printr-o grilă politizată), însă valoarea cărții derivă chiar din capacitatea scriitorului care și-a cumpănit afirmațiile, evaluările grupărilor extremiste din care făceau parte personajele. Treptat au apărut și confirmările pozitive, primul comentator care a apreciat analiza nepărtinitoare a derapajelor ideologice din perioada interbelică fiind Nicolae Steinhardt. I-au urmat C. Stănescu care spunea că citim un roman despre victima unei „iluzii periculoase” și Nicolae Manolescu care spune că romanul „e antrenant ca un *polar* de idei”⁶.

E clar că primul roman publicat, dar și ultimul apărut înainte de Revoluție conțineau destule trimiteri subtile la adresa regimului dictatorial, atâta timp cât cenzorii au luat atitudine. Dacă în ceea ce privește *Galeria cu viță sălbatică*, Cenzura recomanda eliminarea scenei despre sinuciderea protagonistului, însă autorul reușește să-l convingă pe cenzorul-șef de importanța ei în construirea mesajului, în cazul romanului *Căderea în lume*, este cunoscută disputa criticilor literari Paul Georgescu și Eugen Barbu, care au încercat, dar nu au reușit, să împiedice apariția cărții, motivele invocate fiind tot cele de ordin politic. Observăm că poziția privilegiată din Uniunea scriitorilor, aprecierile cititorilor nu-l fereșc pe Țoiu de adversitățile colegilor și de intervenția Cenzurii, care i-a tăiat de multe ori elanul. Considerat când prolegionar, când procomunist, romanul apare totuși datorită mai marelui de la partid, Paul-Niculescu Mizil, care afirmase: „nu este decât o ficțiune: dați-i drumul”⁷.

Romanele amintite subsumează o serie de adevăruri spuse gradat, subtil și onest de autorul care a cântărit foarte atent cuvintele folosite. Și cum ar fi mai potrivit să începem dacă nu cu analiza severă a regimului făcută de Brummer, personajul cu care autorul se simte solidar intelectual, aceasta fiind una dintre cele mai curajoase din întregul roman contemporan:

dragul meu, începem să ne bănuim din ce în ce mai mult unii pe alții, am devenit extrem de suspicioși, să știi. [...] Să păstrăm sensul încrederii omenești, înțelesul democrației...[...] Baza democrației este sau decurge din *prezumția de inocență*, tipică societăților evolute în care, până la proba contrarie, orice individ este considerat nevinovat, o scânteie divină din focul universal. N-ai dreptul...înțelegeți tu?...n-ai dreptul să-l lipsești pe om de o șansă, oricât de mică ar fi ea... Și invers, catastrofală pentru om, pentru cultură, politică, societate, ce vrei, este cealaltă poziție posibilă, numită *prezumția de vinovăție*, tipică autocrației neîncrezătoare, în care prima reacție e de suspiciune... *Păcatul originar devenit politică de stat!*⁸

Brummer, vorbind despre posibila arestare a lui Chiril în urma interceptării de către Securitate a caietului cu însemnări personale, arată cum păcatul strămoșesc este transformat de regimul totalitar în instrument de șantajare a conștiinței, făcându-i pe oameni să creadă că sunt vinovați în permanență de ceva. Ar fi interesant de aflat dacă acest pasaj în care Brummer face analiza radicală a regimului a scăpat Cenzurii (puțin probabil) sau a fost tolerat din moment ce era plasat înaintea referirilor la Congresul al IX-lea (alegerea lui Ceaușescu). Chiar dacă acțiunea romanului *Galeria cu viță sălbatică* este plasată în iarna dintre 1957–1958, deși noua stăpânire făcuse o

⁶ Marius Miheț, „Prefață” la *Căderea în lume*, Ediția a IV-a, București, Cartea Românească, 2019, pp.10–11.

⁷ Constantin Țoiu, *Memorii întârziate*, vol IV, București, Cartea Românească, p.108.

⁸ Constantin Țoiu, *Galeria cu viță sălbatică*, București, Art, 2011, pp. 129–130.

preocupare serioasă din amendarea „greșelilor trecutului”, observăm că scriitorul rămâne într-o polemică implicită cu regimul ceaușist și divulgă abuzurile acestuia. Scriitorul a înțeles că Ceaușescu se desparte tactic, nu ideologic de moștenirea lui Dej, că sistemul rămâne în esență represiv și că epoca tragică nu s-a încheiat. Evident că disputa politică este subtilă, nici nu se putea altfel, totul era controlat drastic, iar scriitorii temerari ar fi riscat enorm. Nu întâmplător este inclus în roman pasajul explicit, referitor la prezența lui Ceaușescu la înmormântarea lui Arghezi, în 1967. Acest plan de referință ulterior, frecvent întâlnit în romanele de spre „deceniul obedant”, susține curajul scriitorului de a semna că nu s-a produs nicidecum o schimbare radicală a partidului.

Pe de altă parte, există în romane diferite modele de supraviețuire într-un regim totalitar, oameni care acceptă Răul, îl înfruntă sau îl manipulează pentru a putea rezista. Sunt prezente figurile grotești ale „îndrumătorilor literari” ai anilor '50, care exercitau abuziv directivele partidului (Fălfănescu, Ariel Scarlat, Take Bunghez, Georgioiu), ale activistelor penibile prin instinctualitatea dezlănțuită (Luisa Gronțan), executanții cinici ai regimului (Zacheru, „cel fără milă și fără recunoștință”), personaje concepute sub semnul burlescului călinescian⁹. Brummer este calchiat după figura lui Belu Silber, Cavadia primește ceva din ingenuitatea amicală a lui Titus Popovici, iar Tache Bunghez trimite la falnicul Petru Dumitriu¹⁰. De asemenea, lui Paul Geogescu i se face un portret decrepit în *Căderea în lume* (acesta îi interzice să mai publice în *Gazeta literară* din pricina prieteniei cu I. Negoitescu), dar și lui Nicolae Manolescu, critic aflat în ascensiune, care-l propune în 1981 ca președinte al Asociației Scriitorilor din București.

Mesajul subversiv este fin răspândit în nucleeele epice, în dialogurile personajelor din care reies îngrijorările cauzate de derapajele marxismului, de existența dictaturii, a societăți supravegheate, de pericolul limitării libertății și de consecințele fanatismului supunerii, dar și din atmosfera creată. Dacă în *Galeria...* este descrisă, în cea mai mare parte, atmosfera sufocantă a „deceniului obsedant”, în *Căderea în lume* relațiile dintre bărbații care încarnează cele două ideologii ajută la crearea, într-o manieră plauzibilă, a climatului politic al anilor ante și postbelici.

Din comentariile critice ale vremii lipsesc aprecierile despre trimiterile subversive ale scriitorului la tot felul de privațiuni, foame, frig etc. Multe adevăruri care definesc epoca sunt divulgate de Țoiu în romanele sale, însă e nevoie ca cititorul să fie dispus să citească cu răbdare, cu multă atenție și să cunoască contextul respectiv. Mesajul adevărat al *Galeriei...* nu este neapărat cel sugerat de finalul mult criticat, referitor la ploaia zdravănă care purifică totul. Lumea nu se înnoiește ca după potopul biblic, vremurile nu se schimbă și abuzurile nu încetează. Deși considerat reverență făcută cenzurii, finalul, nejustificat de timpul acțiunii, validează, de fapt, *prezumția de inocență* a celor slabi¹¹. Nu putem vorbi de o metamorfozare reală a partidului, nu ne putem amăgi că istoria ia deodată un curs sublim când, de fapt, se sugerează că pendularea individului între real și imaginar în comunism are consecințe dramatice.

⁹ Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism*, Editura Fundației Pro București, 2003, pp. 307.

¹⁰ Ioana Macrea-Toma, „Constantin Țoiu și poetica amintirilor”, în *Apostrof*, nr.10 /octombrie 2005.

¹¹ Nicoleta Sălcudeanu, Prefață la *Galeria cu viță sălbatică*, Editura Art, București, 2011, p. 20.

Sigur, imaginea Istoriei, cu multe capcane, depășită ambiguu și multiplu-subversiv apare și în *Însoțitorul*, unde este brevetat personajul *însoțitor* (cronicarul istoriei secrete), dar și în *Obligado*, roman inspirat din propria existență, din moartea soției sale, actrița Karin Rex.

În romanul publicat în 1981, Constantin Țoiu mută acțiunea în universul rural, într-un sat din Bărăgan, și prezintă conflictele cauzate de pătrunderea noilor structuri sociale și mentalități. Satul Clopeni nu seamănă defel cu așezările rurale cu care ne obișnuiseră autorii consacrați. Deposedat de valorile sale, acesta nu mai are nimic arhaic sau idilic, iar viața oamenilor, deși supravegheată riguros de către academicianul Megaclide Pavelescu, curge haotic. În acest cadru al vieții complet dezechilibrate, agronomul nonconformist îi adună pe elevii profesorului Ortopan și discută despre relația intelectualului cu puterea, despre vitregiile istoriei și despre răspunderile lor sociale. Cu acest roman hibrid, care camuflează și „un nucleu de parabolă”¹², Țoiu se desprinde de „obsedantul deceniu” și ajunge în 1977, un an cu evenimente politice importante (Paul Goma și Mișcarea Pentru Drepturile Omului), dar observăm că Rânzei, stenograful Academiei, a notat multe insolențe politice, dar nu tot.

Obligado, considerat mai mult romanul unei istorii personale, conține destule trimiteri la lumea rafinată a Bucureștiului interbelic, la mediile artistice, la clasa politicianilor, a intelectualității înalte și la atmosfera de altădată. Prin doctorul Cimpoiu și, mai ales, prin Jorj Turgea, cel „de-o vârstă cu secolul”, un cunoscut prieten al autorului, venit din *Însoțitorul*, dar prezent și în *Istorisirile Signorei Sisi*, se învie trecutul și se continuă demersul autorului de a prezenta relația omului cu istoria.

În cele din urmă, deși suspectat, intimidat și curtat de Securitate, Constantin Țoiu a reușit să-și păstreze o anumită libertate care să-i permită publicarea celor patru romane în care să transmită subtil adevărul despre presiunea puternică a politicului, despre suspiciunea generalizată, despre condiția grea a intelectualilor, despre anchetele groaznice de la Securitate, despre frigul și lipsurile îndurate, pe scurt despre limitarea tuturor libertăților. Scriitorul a mărturisit în multe rânduri că scrisul său a fost determinat de experiența acumulată și, mai ales, de instaurarea comunismului. Intuind pericolul, scriitorul a înțeles că are o datorie morală față de semenii și atunci investește cărțile sale și cu o valoare etică, dorind să spună adevărul despre ce a văzut și a auzit.

Dar prozatorul nu a fost ferit de reproșurile de a nu-și fi asumat un punct de vedere neechivoc, de a fi rostit adevărul doar pe jumătate sau mai puțin, însă valoarea artistică a unei cărți nu poate fi judecată după formula „cât curaj atâta artă”. Mai mult, romanelor sale politice, deși erau apreciate de cititori ca expresii la limita disidenței sau forme de „rezistență prin cultură”, li s-a reproșat că au criticat erorile trecutului, nu pe cele ale prezentului, că au apărut în perioadele de relaxare, chiar „cu voie de la miliție”, iar, în acest caz, nu se poate vorbi de vreun act temerar de-al scriitorului.

Constantin Țoiu însă nu s-a declarat niciodată un scriitor curajos, el și-a propus să prezinte și adevărul prin romanele sale (recunoaște acest lucru în interviurile acordate), dar era conștient de concesiile pe care trebuia să le facă partidului pentru a putea trece vămile cenzurii. Oricum, există în cărțile sale și idei îndrăznețe pentru vremurile respective, dar și concesiile făcute puterii politice. Romanele sale pot fi

¹² Dumitru Micu, *Literatura română în secolul al XX-lea*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 273.

considerate forme de disidență mentală, atâta timp cât au dezvăluit, în parte, abuzurile regimurilor politice de dinainte și de după război. Cărțile sale au și caracteristicile unor documente ale epocii, chiar dacă nu verosimilitatea documentului l-a preocupat pe scriitor. Nu putem ignora dimensiunea politică a romanelor, atâta timp cât sunt prezentate drame ale oamenilor aflați „sub vremi”. Chiar dacă s-a afirmat că încercarea asiduă a scriitorului de a scoate din ceața istoriei a niște oameni speciali a fost prilejuită de problemele de conștiință (sentimentul de vină), că prin actul compensator al literaturii a încercat să-și răscumpere câteva dintre păcatele tinereții, romanele sale reușesc totuși să pună în lumină unele adevăruri despre regimul comunist.

Parcurgând opera lui Constantin Țoiu, aflăm un scriitor foarte cult (a pus în operele sale cunoștințe de istorie, de teologie, de științe ale naturii, de muzică, de filosofie etc.), un om în deplin dezacord cu stilul de viață comunist care a reușit, în anii grei ai dictaturii, să-și apere libertatea prin lectură și prin scris.

Prin demersul nostru de a ilustra valoarea etică a romanelor sale, nu ne întoarcem neapărat la formulele constrictive și simplificatoare pentru a le evalua, deoarece cărțile valorifică temele esențiale ale umanității, problema răului, fragilitatea individului, memorie, adevăr, moarte etc., acestea fiind elementele care le apropie de universalitate. Dincolo de aspectul etic, romanele lui Țoiu se impun în peisajul prozei postbelice prin complexitatea lor (romane politice, de observație socială, morală, de analiză psihologică etc.) și prin realizarea artistică. Prozatorul nu a intenționat ilustrarea unor doctrine și tipologii ideologice, ci a dorit să demonstreze că relațiile dintre oameni se construiesc pe alte resorturi și determinări, nu pe situarea lor în plan politic.

În consecință, romanele scrise în comunism, deși înregistrează destule neajunsuri, erori și limite, reprezintă o contribuție semnificativă la evoluția literaturii, deoarece au reușit să sfideze limitările partidului și să divulge multe dintre atrocitățile regimului.

BIBLIOGRAFIE

- Bittel, Adriana, „Geografii literare – Constantin Țoiu”, în *Formula As*, nr. 705 / februarie 2006, consultat on-line <http://www.formula-as.ro/2006/705/lumea-romaneasca-24/geografii-literare-constantin-toiu-6759>.
- Cernat, Paul, „Constantin Țoiu, între ficțiunea istorică și romanul retro”, în *Bucureștiul cultural*, nr. 4/2006, supliment al *Revistei 22*, consultat online [www.revista22.ro > bucurestiul-cultural > bucurestiul-cultural-nr-42006](http://www.revista22.ro/bucurestiul-cultural/bucurestiul-cultural-nr-42006).
- Chirițoiu, Ana, „Un scriitor adevărat nu face rău altui om”, interviu Constantin Țoiu, în *România literară*, nr. 27/2011, consultat online, https://arhiva.romlit.ro/index.pl/un_scriitor_adevrat_nu_face_ru_altui_om.
- Cristea-Enache, Daniel, „Cronica de familie”, în *Ziarul de Duminică*, 14.03.2008, consultat online <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/cronica-de-familie-3100467>.
- Cristea-Enache, Daniel, „Cronică de familie”, în *LiterNet*, 25.02.2008, consultat online [atelier.liternet.ro > articol 5493 > Daniel-Cristea-Enache > Cronica-de-familie](http://atelier.liternet.ro/articol/5493/Daniel-Cristea-Enache/Cronica-de-familie).
- Holban, Ioan, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, „Proza”, Iași, TipoMoldova, 2006, pp. 67–70.

- Lovinescu, Monica, *O istorie a literaturii române pe unde scurte 1960–2000*, București, Humanitas, 2014, pp. 349–354.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Paralela 45, 2008, pp. 1183–1188.
- Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, Saeculum, I O, 2000.
- Micu, Dumitru, *Literatura română în secolul al XX-lea*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, pp. 273–274.
- Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism*, vol I, *Proza*, București, Editura Fundației Pro, 2003.
- Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II, București, Fundația Luceafărul, 2001.
- Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române*, vol. VI, Cluj-Napoca, Dacia, 2001.
- Sasu, Aurel, Vartic, Mariana, *Romanul românesc în interviuri. O istorie autobiografică*, vol. IV (Ș–Z), partea I, București, Minerva, 1991, pp. 340–341, 364–372.
- Simuț, Ion, *Literaturile române postbelice*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2017.
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol III, București, Cartea Românească, 1984.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane 1941–2000*, București, Mașina de Scris, 2006.
- Țoiu, Constantin, *Galeria cu viță sălbatică*, București, Art, 2011.
- Țoiu, Constantin, *Căderea în lume*, Ediția a IV-a, București, Cartea Românească, 2009.
- Țoiu, Constantin, *Însoțitorul*, București, Eminescu, 1981.
- Țoiu, Constantin, *Obligado*, București, Eminescu, 1984.
- Urian, Tudorel, „Învingători și /sau învinși”, în *România literară*, nr.19 /mai 2006, consultat online https://arhiva.romlit.ro/index.pl/nvingtori_i/sau_nvini
- Vasilache, Simona, „In Memoriam Constantin Țoiu. O literă, o epocă...”, în *România Literară*, nr. 42 / octombrie 2012, consultat online https://arhiva.romlit.ro/index.pl/o_liter_o_epoc..
- Vodă, Eugenia, Interviu Constantin Țoiu, Emisiunea *Profesioniștii*, www.eugeniovoda.ro/emisiuni/litere-si-filosofie/constantin-toiu
- Zamfir, Mihai, „Romanul sub comunism sau nișa providențială”, în *România Literară*, nr. 47/ noiembrie 2018, consultat online https://arhiva.romlit.ro/uploads_ro/28730/nr_47.pdf